

SZEMLE

KRISTÓ GYULA

A VÁRMEGYÉK KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

Budapest, 1988. 643 p.

Vármegyéink jelentős részének kialakulása a forrásokban szegény XI. századra esik. Így eleve le kell mondanunk arról, hogy a XI. századi megyéről gazdag adatanyag alapján rajzolhassunk képet. Ám a XI–XII. század fordulójától kezdve lassan, a XIII. század elejétől rohamosan növekedni kezd okleveleink száma. A királyi megyéről tehát igazán éles képet nem születése, nem virágzása, hanem hanyatlása, elmúlása idejéből kapunk, de ez a megfelelő óvatossággal lehetőséget ad a visszakövetkeztetésre, s miután – a jogtörténész *Ráber László* szavai szerint – nincs egyetlen intézményünk, amelynek múltja olyan messze korba nyúlna vissza, mint a megyéé, érthető, hogy történészeinknek könyvtárnyi irodalma van e kérdésre vonatkozólag. A XVIII. és XIX. század első felében *Anonymus* volt nemességünk kedvenc olvasmánya, ha régi dicsőségét felidézni kívánta. Nem csoda, ha a megyék keletkezésének kérdésében is kételkedés nélkül elfogadták szavait. Ma már tudjuk, hogy *Anonymus* tudósítása nem alkalmas a magyarországi vármegyék kialakulásának megvilágítására, hiszen a névtelen jegyző a megyék vonatkozásában is saját kora viszonyait vetítette vissza a több mint háromszáz évvel korábban lezajlott honfoglalás időszakába. Más szóval ez azt jelenti, hogy *Anonymus* csak a XIII. század eleji vármegyék számának, felépítésének és szervezetének vizsgálatakor fogadhatjuk el szavahihető tanúnak.

A múlt század utolsó harmadának *pozitivist* történetírása azonban sorra-rendre kutatta fel és tette közzé Árpád-kori okleveleinket, melyek segítségével immáron több reménnyel kísérelhette meg jogtörténetírásunk ennek a magyar közigazgatásban alapvető és századokon át továbbélő intézménynek a feltárását. Csakhogy a kutatás éppen ettől az időtől kezdve egyre inkább az elméleti kinyilatkoztatások irányába tolódott el, melyeket gyakran politikai indítékok vezéreltek. A két világháború közötti szakirodalom azért hangsúlyozta – ha nem is mindig tudatosan –, hogy a magyar megye mintájául Nagy Károly frank comitatusa szolgált, azaz frank-bajor (frank-német) alapokon nyugszik, mert ezzel kívánta hangsúlyozni a német befolyás régi gyökereit. Még szélsőségesebbé vált a helyzet a *marxista irányzat* uralomra jutásával, mert egyrészt a Horthy-korszakban meghatározó helyzetbe került, a német mintát egyoldalúan hangsúlyozó nézet ellenhatásaként; másrészt maga sem tudott mentes maradni napi politikai hatásoktól, szükségyszerűen jutott el a magyar államszervezet egészének – közte természetesen a megyének – szláv alapokon nyugvó gyökeréig. Ez a magyar kutatóktól származó nézet aztán kapóra jött néhány szomszédos ország történészeinek – köztük elsősorban a román és csehszlovák történetírásnak –, hogy szélsőségesen túlhajtva a szláv minta jelentőségét, a honfoglaló magyarságtól elvitassanak minden államalkotó tevékenységet, s a kétségtelenül meglévő szláv elemeket az egész korai magyar fejlődésre átvigyük. Nyelvészeink, régészeink és jogtörténészeink legnagyobbjai szálltak vitába e túlzó elmélettel. 1958-ban megszületett *Györffy György* tanulmánya, mely félreérthetetlenül leszögezi, hogy a magyar vármegyék a szláv zsupákra nem vezethetők vissza. Napjainkban pedig előtérbe került a belső fejlődés fontosságának

hangsúlyozása, még ha ennek idejét és jelentőségét az egyes kutatók eltérő módon ítélik is meg. A szerző, a szakirodalom jelentős vonulatával teljes összhangban *Szent Istvánt* tartja a magyarországi vármegye életrehívójának és megalkotójának. Ugyanakkor nem fogadja el azokat a vélekedéseket, amelyek a vármegyeszervezet alapjait már Géza fejedelem – netán elődei – korára vezetik vissza. Az az erőteljes német hatás, amely István és Gizella házasságával kezdődik, s az ezredforduló táján a koronakérdésben, a legelső oklevelek megszületésében, első törvénykönyveink megalkotásában és az önálló magyar pénzverés megindulásában tükröződik, ugyanennek a folyamatnak része.

A régebbi történetírás úgy vélekedett, hogy a Szent István alkotta kerületek nem voltak kikerekített vármegyék, még állandó központjuk sem volt, nem rendelkeztek meghatározott területtel, ennél fogva nem voltak zárt területi egységek sem, s csak a XIII. században (más felfogás szerint Kálmán idején) lettek földrajzi fogalomká. Ezeket a feltevéseket a szerző sorra megcáfolja, bár elismeri ugyanakkor, hogy a legkorábbi határok nem maradtak változatlanok. A megyék megszületésében korábbi politikai képződmények is szerepet játszottak, de nem a nemzetségek, hanem a törzsek. A megye kialakulása, területének megállapodása együtt haladt a püspökségek létrejöttével és a főesperességek kifermálódásával. A megye lényege a vár volt, melynek élén az ispán (comes) állott. Elsőrendűen katonai szerepe volt a XI. században, s a városhoz kapcsolt népesség is alapvetően katonai feladatok ellátására volt kötelezve. Éppen ezért a várhoz tartozó birtokok közvetlen közelben, legfeljebb 25–30 kilométernyire, tehát 2–3 órai nyargalásra feküdtek. Ez a magyarázata annak, hogy a földből épült erősségek eredendően védelmi célt szolgáltak, ahol állandóan ugyan nem laktak, de ahova veszély esetén gyorsan behúzódhattak.

Érdekesen alakult a megye és a várispánság viszonya a joghatóság szempontjából. István 1001 körül keletkezett törvénykönyvének néhány cikkelyéből egyértelműen kitűnik, hogy az ispán joghatósága kiterjedt a kormányzata alatt álló egész területre, és nem csupán a királyi birtokokra. Ám amikor 1002-ben a pannonhalmi monostor felszentelésére került sor, annak népét Szent István kivette a megye és ispán fennhatósága alól. Az egyházak után az udvari szervezet emberei szabadultak ki az ispán igazságszolgáltató hatalma alól. A *Szent László-féle* III. törvénykönyv egyik cikkelye már a nádorispán fennhatósága alá utalta az udvarnokokat.

A világi és egyházi igazgatás kapcsolatának vizsgálatakor abból indult ki a szerző, hogy a vármegyék – melyek számát 30 körülre teszi – eredetileg csak egyetlen egyházmegye területén feküdtek. Az egyházmegyék viszont több vármegyét foglaltak magukba. Határaik általában a vármegyék határait követték, azzal estek egybe, csak igen kevés kivétel akad. Ezek egyike a *pécsi püspökség*, melynek alapítólevele – igaz, többszörös átíratban – ránk maradt, s így alig lehet kétséges, hogy 1009-ben keletkezett, tehát a veszprémi és győri püspökségek után. Az alapítólevél – szemben a veszprémivel – a püspökség *határait* írta körül, s azt sem teljesen, hiszen a megadott vonal nem tér vissza önmagába, mert délnyugat felé a lakatlan vagy gyér népességű vidék lehetetlenné tette falvak, mint biztos határpontok megnevezését és ezáltal a pontos határvonal megvonását. A szerző szerint ez persze nem jelenti azt, hogy a Szerémség keleti fele csak 1072 után jutott volna Pécs fennhatósága alól a kalocsai érsekséghez, amint azt *Györffy György* feltételezte. A püspökség területén hét főesperesség (a székesegyházi, baranyai, tolnai, regőlyi, aszuági, valkói és marchiai) állott.

A pécsi püspökség területén elsőnek alighanem Tolna megye alakult ki. *Kiss Attila*

kutatása szerint a későbbi *Baranya megye* területét csak a X. század utolsó évtizedeiben vette birtokba a magyarság. A megye névadó földvára a Karasó folyó mellett állott, és bizonyára első ispánjának nevét őrzi. Nehezíti a tisztánlátást, hogy a várszervezetre vonatkozó oklevelek száma meglepően gyér. Annyi azonban nyilvánvaló, hogy a baranyai várföldek zöme *Baranyavár* szűkebb körzetében helyezkedtek el, de – és ez a lényegesebb – átnyúltak a Dráván, sőt egy esetben még Valkó megyébe is. Baranya megye területe sem korlátozódott a Drávától északra eső vidékre, hanem egészen a Dráva jobb partjáig terjedt, amint ezt a magyar kutatás (*Ortvay Tivadar, Hóman Bálint, Rábel László*) már közel száz éve felderítette.

Nem nélkülözi a valószínűséget az a feltételezés, hogy a szokatlanul nagy kiterjedésű Baranya megyéből szakadt ki és vált önállóvá Valkó és Pozsega megye. A részletes elemzés azonban a helyi viszonyokat ismerő baranyai történészek és helytörténészek feladata.

Kristó Gyula könyve elképesztően hatalmas adatanyaggal igyekszik rendet teremteni a megyeszervezet rég vitatott kérdésében. Az eddigi értelmezésekkel vitatkozva fejti ki elméletét a vármegye és várispánságok Árpád-kori történetéről. S bár kisebb kiegészítések elképzelhetők még a kérdésben, de alapvető változtatásokra aligha kerül sor. A szerző műve olyan szilárd alap a vármegyék kialakulásának kérdésében, melyre bizton építkezhetnek a társtudományok képviselői.

Kőhegyi Mihály